

КУЗЕНКО У. І.,здобувач кафедри теорії та історії
держави і права, конституційного
та міжнародного права*(Львівський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 321.011:341.231

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Стаття присвячена комплексному дослідженню концептуальних засад державного суверенітету на сучасному етапі та тенденцій його розвитку в умовах глобалізації та посилення світових інтеграційних процесів.

Ключові слова: суверенітет, державний суверенітет, глобалізація, інтеграція, політична функція держави.

Статья посвящена комплексному исследованию концептуальных основ государственного суверенитета на современном этапе и тенденций его развития в условиях глобализации и усиления мировых интеграционных процессов.

Ключевые слова: суверенитет, государственный суверенитет, глобализация, интеграция, политическая функция государства.

The article is devoted to complex research of conceptual principles of national sovereignty on the modern stage of its development and trends in globalization and increased global integration processes.

Key words: sovereignty, state sovereignty, globalization, integration, political function of the state.

Вступ. Початок ХХІ ст. ознаменувався стрімким розвитком інтеграційних та глобалізаційних процесів між державами, що відбуваються на різних рівнях і в різних сферах життєдіяльності соціуму. Зазначені трансформаційні процеси поставили чимало нових викликів перед людством, від вирішення яких багато в чому залежить стабільний та прогресивний розвиток як суспільства в цілому, так і Української держави зокрема.

Сьогодні Україна зіткнулася із гострою проблемою забезпечення гарантій державного суверенітету у зв'язку із окупацією території Автономної Республіки Крим та Східної частини нашої держави. Обмеження суверенітету стало імпульсом до пошуку новітніх правових механізмів подальшого збереження та відновлення територіальної цілісності держави.

Зазначені напрями входять до структури політичної функції держави, зовнішня сторона якої спрямована на забезпечення державного суверенітету і територіальної цілісності, створення авторитетного іміджу країни на міжнародній арені, зростання її рейтингу у відносинах зі світовим співтовариством, підтримання світового порядку шляхом дотримання норм міжнародного права з метою уникнення глобальних конфліктів тощо.

Дослідження місця і ролі категорії «суверенітет» в юриспруденції, безперечно, має надзвичайно важливе значення: по-перше, суверенітет вказує на ознаку держави, відображає сутнісну характеристику, самодостатність і незалежність державної влади від зовнішнього впливу, її територіальне верховенство; по-друге, суверенітет є основоположним фактором щодо інших державно-правових явищ, які ґрунтуються на його основі; по-третє, суверенітет

є однією із найдієвіших політичних гарантій прав і свобод людини та громадянина, створених державою і забезпечених міжнародно-правовими засобами.

Проблема суверенітету була предметом вивчення філософів, політологів, конституціоналістів, істориків та теоретиків права. При цьому як у вітчизняній, так і у зарубіжній літературі дискусії навколо поняття і змісту наукової категорії державного суверенітету тривають з моменту виникнення цієї концепції. Серед вітчизняних дослідників цього феномену можна виділити представників загальнотеоретичної науки: М. Баймуратова, В. Буткевича, В. Василенко, Ю. Волошина, А. Георгіцу, Л. Наливайко, М. Палієнко, Л. Тимченко та інших. Вагомий внесок у розробку проблематики державного суверенітету зробили такі вчені-конституціоналісти, як Ю. Барабаш, Ю. Волошин, О. Скрипнюк, О. Тодика, Ю. Тодика, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, І. Яковюк та інші.

Незважаючи на свою актуальність, проблеми державного суверенітету належать до недостатньо розроблених у сучасній юридичній науці. Ця проблематика набуває гостроти у контексті інтеграції України у європейське та світове співтовариство, необхідності забезпечення державного суверенітету в умовах соціально-економічної глобалізації.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне наукове дослідження концептуальних засад державного суверенітету на сучасному історичному етапі та виявлення тенденцій його розвитку в умовах глобалізації і посилення світових інтеграційних процесів

Результати дослідження. Етимологічно термін «суверенітет» походить від старолатинського «*supervanus*», «*supervani*», що трансформувалося у старофранцузьке слово «*sovereins*» і означає «абсолютний», «необмежений», «найвищий».

В енциклопедичних та довідкових джерелах термін «суверенітет» трактують по-різному: як «незалежність держави від інших держав у зовнішній і внутрішній політиці» [1, с. 652]; як «незалежність і самостійність держави в її зовнішніх і внутрішніх справах; становище суверена; право верховної влади» [2, с. 839]; як «повнота влади держави; самостійність держави, її незалежність від інших держав у внутрішній і зовнішній політиці» [3, с. 463].

Концептуальне оформлення уявлень про сутність і зміст державного суверенітету пов'язується з епохою пізнього Середньовіччя. Державний інтерес проголошувався як вищий політичний інтерес і фокусувався на фігурі верховного володаря – правителя. Поява в науці й політиці категорії «державний суверенітет» (але не самого явища) датується XV–XVI ст. і пов'язується із нагальною тоді потребою ідеологічного і правового обґрунтування фактичного верховенства й незалежності державної влади, що виникла в період становлення національних держав. У різні історичні періоди розуміння суверенітету мало різну соціально-економічну і політичну основу, зумовлену історичним типом державного устрою, але завжди сутність суверенітету означала верховну, самостійну і незалежну державну владу [4, с. 101].

Суверенітет держави знайшов своє закріплення в Основному Законі, де Україна характеризується передусім як суверенна і незалежна держава (ст. 1). У ч. 2 ст. 5 Конституції України наголошується: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування». Ст. 17 Конституції України встановлює, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [5].

Аналіз конституційних норм дає підстави прийти до висновку, що суверенітет Української держави впливає з народного суверенітету, оскільки народ є носієм і джерелом суверенітету в державі, саме волевиявлення народу породжує державну владу. У той же час народ виступає гарантом державного суверенітету, оскільки будь-яке обмеження незалежності держави чи верховенства влади означає порушення інтересів народу, а отже, створює передумови внутрішніх чи міжнародних конфліктів.

Вітчизняна наука рясніє різноманітністю поглядів на суверенітет держави. Його розуміють як: «властивість самостійно і незалежно від влади інших держав здійснювати функції на своїй території та поза її межами, у міжнародному спілкуванні» [6, с. 64–65]; «специфічну властивість держави, що визначає її верховенство і здатність самостійно, без втручання

ззовні визначати внутрішню і зовнішню політику; верховенство, незалежність, повнота, загальність і виключність влади держави, тобто державно-організованої публічно-політичної влади» [4, с. 103, 104].

Як зазначили В. Цветков, В. Сіренко, В. Авер'янов, «суверенітет і держава – це реально й об'єктивно існуючі явища суспільного життя, які є нерозривними і взаємозумовленими. Суверенітет автори розуміють як суспільну і необхідну ознаку будь-якої держави, зумовлену самою природою останньої як особливої політичної форми державної влади [7, с. 107–108].

Аналізуючи уявлення про державний суверенітет, вироблені різними конституційно-правовими школами, не можна не побачити, що загальне значення і зміст державного суверенітету в переважній більшості випадків, з одного боку, зводяться зрештою до верховенства державної влади всередині країни щодо решти суб'єктів, а з іншого – асоціюються із незалежністю державної влади зовні, у відносинах із іншими суверенними державними владами. При цьому під верховенством державної влади як одним із різновидів соціальної влади розуміють таку владу, яка має незаперечний пріоритет щодо інших, що існують у суспільстві поряд з нею. О. Скакун вважає, що суверенітет – «збірна ознака держави. Він концентрує у собі найбільш істотні риси державної організації суспільства» [8, с. 30–31].

Згідно з наведеними вище точками зору, суверенітет проявляється у верховенстві державної влади, її єдності, повноті та незалежності. Верховенство полягає у правовій підлеглості державі всіх суб'єктів у межах її території. Народ самостійно, у повному обсязі здійснює державну владу, яка йому належить, а також через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Єдність суверенітету означає його неподільність серед різних суб'єктів – носіїв влади, і належить державі в цілому, а не окремим її частинам чи органам. Не можна передавати будь-кому частину суверенітету, у єдиній державі існує одна єдина суверенна державна влада. Повновладдя означає, що державі в межах її території належить вся повнота влади. Незалежність отримує вияв у тому, що держава здійснює внутрішні та зовнішні функції поза владою інших держав. Незалежність у внутрішніх справах означає самостійність держави у вирішенні ключових питань суспільно-політичного та економічного розвитку. Незалежність держави у зовнішніх (міжнародних) відносинах – це її непідпорядкованість будь-якій зовнішній владі, владі інших держав, що виявляється у праві вільно проводити свою внутрішню і зовнішню політику, приймати самостійні рішення, передусім у політико-правовій сфері. Кожна держава зобов'язана поважати суверенітет інших держав і діяти у вирішенні зовнішніх справ не на шкоду їх незалежності.

Відтак, аналізуючи ідеї різних конституційно-правових шкіл, не важко побачити, що їхні визначення державного суверенітету мають багато спільного. Разом з тим в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів класичне розуміння цього явища знову стало об'єктом критики з боку прихильників «обмеженого» або «розмитого» суверенітету (Е. Тофлер, Ф. Фукуяма та ін.) Вони, зокрема, вважають, що нині немає жодної держави, яка володіє абсолютним суверенітетом. Це пов'язано з низкою чинників, з якими стикається будь-яка національна держава: членство в міжнародних організаціях, примат міжнародного права над конституційним тощо [9, с. 4].

Хоча сьогодні висловлюються думки про втрату нею значення та ослаблення суверенітету в епоху глобалізації, роль суверенітету держави залишається важливою. Значення ідеї суверенітету, особливо для тих країн, державність яких усталилася відносно недавно, важко переоцінити. Зокрема для України першим кроком на шляху утвердження власного самостійного існування як держави стала Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. [10].

З огляду на загарбницьку політику Російської Федерації та збройну агресію на Сході України, вважаємо доречним звернути увагу на позицію учених – представників сучасної російської юридичної школи, щодо доктрини державного суверенітету. Так, на думку О. Бредіхіна, «суверенітет держави знаходить своє визначальне місце в національних інтересах. Реально державна влада суверенної держави претендує не лише на забезпечення своєї незалежності, а й на просування своїх інтересів далеко за межі своєї держави. Це і спроби військового захо-

плення території іншої держави, і економічна інтервенція, а також інші способи підкорення інших держав своїм інтересам, як би формально вони не були незалежними». Прикладом такого процесу автор називає так звану «гуманітарну інтервенцію» [11, с. 55]. Політологи і спеціалісти у галузі міжнародного права розуміють під гуманітарною інтервенцією «застосування сили чи погрози силою, здійснені державою чи групою держав за межами своїх кордонів без згоди держави, на території якої застосовується сила, і спрямовані на відвернення чи припинення масштабних і грубих порушень основних прав людей, які не є громадянами цих держав» [12, с. 12–13]. З цього, на переконання В. Іноземцева, випливає висновок: «Вказівка на те, що зовнішні сили мають право, і навіть зобов'язані, втручатись з метою допомогти людям, які зіштовхнулися з грубою силою уряду чи групи громадян, відображає формування нового відношення до непорушності державного суверенітету» [12, с. 13].

Позиція цих російських авторів зводиться до виправдання військового захоплення території іншої держави та порушення суверенітету під приводом гуманітарної чи економічної інтервенції, що, на думку цивілізованої частини світу, є неприпустимим.

Як суспільне явище, суверенітет зазнає впливів глобалізаційного характеру, проте він не втрачає політико-правової цінності, а залишається важливим складником характеристики держави і державної влади. Зокрема, вступаючи до міжнародних чи міждержавних об'єднань (скажімо, Європейського Союзу), держава не передає їм суверенітет. Ідеться тільки про передачу відповідних суверенних прав для досягнення спільних економічних, екологічних та інших цілей, точніше кажучи, про передачу права на здійснення відповідних функцій. Не змінює природи державного суверенітету і принцип примату міжнародного права. По-перше, не всі держави визнають його. По-друге, Статут ООН прямо закріпив принцип суверенної рівності держав, котрий зберігається, незважаючи на теорії про втрату державним суверенітетом свого значення [9, с. 4].

Кажучи про зовнішній аспект суверенітету, слід погодитись із точкою зору О. Джураєвої, що «будь-який суверенітет прагне до розширення своїх кордонів і може бути стриманий тільки іншими прилеглими до його меж та пропорційними йому суверенними силами» [13, с. 27]. Держава не повинна забувати про свої геополітичні інтереси, адже країни-сусіди можуть проявляти милітаризм та агресивність. Тому навіть в умовах глобалізації ніхто не скасовував законів геополітики.

Глобалізація (з англ. globalization – перетворення певного явища на світове, планетарне) – це об'єктивна реальність нашого часу, без якої неможливо уявити політичний, економічний, соціальний чи культурний поступ суспільства. Як постійний історичний процес, вона розвивається і діє за своїми законами. Глобалізація – це фактор, що відображається на всіх сферах життєдіяльності суспільства, визначаючи загальні тенденції розвитку і законодавчий результат попереднього історичного розвитку людства.

У науковій літературі підкреслюється, що глобалізація «вносить зміни в саму концепцію цивілізації, оскільки загроза глобальної ядерної катастрофи, що повисла над сучасним світом, вперше в історії ставить питання про самовиживання людства» [14, с. 101], а також «відображає зростаючі взаємозв'язки людей, загальні тенденції розвитку людства, як універсальне за своєю природою явище вона охоплює не тільки світову економіку, фінанси, засоби масової інформації, де проявляється найбільшою мірою, а й інші сфери й аспекти державного й громадського життя» [15, с. 6].

Л. Удовика підкреслює, що в сучасних умовах глобалізації національна держава відіграє принципово нову роль. Оскільки глобалізація є поєднанням двох суперечливих діалектичних тенденцій – інтеграції та децентралізації, саме національна держава виявилася спроможною утримувати хиткий баланс від руйнівних наслідків домінування якоїсь однієї з цих тенденцій. Національні держави залишаються суб'єктами відповідальності за громадянину, насамперед за його безпеку та добробут. Держава продовжує домінувати як головний політичний інститут у сучасному світі [15, с. 178–179].

В умовах глобалізації з'являються унікальні можливості для взаємного збагачення культур, удосконалення системи освіти, поширення нових ідей у різних галузях науки,

технологій та інформаційних засобів, обміну результатами наукових досягнень між різними країнами. Проте позитивні тенденції сучасної глобалізації супроводжуються значними негативними процесами. Зокрема, серед таких перешкод слід відмітити різке загострення проблем забезпечення національної безпеки України у її основних сферах, що зумовлено виникненням нових і збільшенням рівня традиційних зовнішніх загроз національним інтересам. Найбільш тривожними для нашої держави є: безробіття та тотальне зuboжіння населення на тлі гострої економічної кризи; систематичне порушення прав і свобод людини і громадянина в державі та за її межами; загроза міжнародній безпеці через розгул тероризму, наркотизму, транснаціональної організованої злочинності; неконтрольоване розповсюдження зброї, наркотичних засобів; втрата етнокультурної та мовної ідентичності націй; зростанням рівня організованої злочинності та корупції; легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, тощо.

Крім цих негативних факторів, є ще один ризик, який несе істотну загрозу національній державності, а саме – «розмивання» державних кордонів. Наслідком цього явища є те, що сучасні держави стають більш залежними одна від одної, що загрожує обмеженням державного суверенітету [16, с. 25].

Проте такі побоювання видаються дещо перебільшеними, адже кожна національна держава, незалежно від рівня свого розвитку, наділена суверенітетом, що є результатом багатовікової історії, а не продуктом міжнародного права. З огляду на це постає необхідність створення глобальної системи протидії цим викликам і загрозам, об'єднання зусиль усіх держав для нейтралізації негативних наслідків глобалізаційних процесів.

Всі ці обставини свідчать про необхідність об'єднання внутрішньої і зовнішньої політики в єдину сферу діяльності держави для належного захисту національних інтересів і протидії названим загрозам та ефективне функціонування системи забезпечення національної безпеки [16, с. 25].

Необхідно відмітити, що в умовах глобалізаційних процесів дедалі частіше у науковій теорії обґрунтовуються концепції, які визнають необхідність суттєвого обмеження можливостей держави як у внутрішній сфері, так і (особливо) поза її межами та доцільність обмеження суверенітету держави [17, с. 130] або заперечують державний суверенітет як основну ознаку державності, вважаючи цю концепцію вихолощеною [18].

З такою позицією авторів навряд чи слід погоджуватись, адже прогресивний розвиток міжнародного права у новому тисячолітті, зокрема виникнення такої його підгалузі, як інтеграційне право, свідчить про те, що концепція суверенітету не лише не вичерпала себе, а навіть переживає період свого відродження і розвитку. Ці процеси пов'язані із глобалізацією та розвитком інтеграційних співтовариств. Якраз у ході європейських інтеграційних процесів прийшло розуміння того, що саме завдяки суверенітету реалізується принцип національної ідентичності, боротьба за який стала своєрідним символом об'єднаної Європи.

За таких обставин питання вибору стратегії розвитку країни має основоположне значення, оскільки в умовах глобалізації на передній план виходить питання збереження суверенітету держави. Адже відстоювання національних інтересів, своїх принципових позицій у міжнародних відносинах та збереження суверенітету вимагають сьогодні суттєвих зусиль від держави.

У зв'язку з цим можна говорити про необхідність вирішення таких проблем, як розбалансованість органів державної влади; незавершеність Конституційної, політичної, адміністративної, територіальної реформ; посилення правового нігілізму; неузгодженість важливих з точки зору національних інтересів державних рішень, які негативно впливають на безпеку держави.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід підкреслити, що категорія «державний суверенітет» є фундаментальною ознакою держави, що розкриває специфіку державної влади. Під державним суверенітетом слід розуміти зумовлену волею Українського народу політико-правову властивість держави, що полягає у верховенстві державної влади щодо будь-якої іншої влади в суспільстві, її повноти, єдності та незалежності від будь-якої іншої влади.

У сучасних умовах суверенітет зазнає істотних впливів глобалізаційного характеру, проте він не втрачає політико-правової цінності, а залишається важливим складником характеристики держави і державної влади. Вступаючи до міжнародних чи міждержавних об'єднань, держава не передає їм суверенітет. Ідеться тільки про передачу відповідних суверенних прав для досягнення спільних економічних, екологічних та інших цілей, точніше кажучи, про передачу права на здійснення відповідних функцій.

Виходячи з вищезазначеного, далеко не всі аспекти проблеми державного суверенітету в контексті глобалізації можна вважати вичерпаними. Загальносвітові процеси глобалізації, входження України до складу міжнародних об'єднань, формування транснаціональних корпорацій, утворення міждержавних співтовариств, активізація діяльності міждержавних урядових і неурядових організацій та інститутів потребують нового аналізу концепції суверенітету держави.

Список використаних джерел:

1. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / [уклали : О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
2. Сучасний тлумачний словник української мови : 100 000 слів / [за заг. ред. проф. В.В. Дубічинського]. – Харків: ВД «ШКОЛА», 2011. – 1008 с.
3. Юридична енциклопедія : [в 6 т.] / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відповідальний редактор) та ін. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2003. – Т. 5 : П–С. – 736 с.
4. Наливайко Л.Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія / Л.Р. Наливайко. – Х.: Право, 2009. – 598 с.
5. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
6. Зайчук О.В. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
7. Цветков В.В. Национальная государственность союзной республики / [В.В. Цветков, В.В. Сиренко, В.Б. Аверьянов и др.]. – К.: Наук. думка, 1991. – 257 с.
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: [підручник] / О.Ф. Скакун; пер. з рос. С.О. Бураковського. – [2-ге вид.]. – Харків: Консум, 2005. – 656 с.
9. Шемшученко Ю.С. Проблема державного суверенітету як предмет наукових досліджень / Ю.С. Шемшученко // Вісник Національної академії наук України. – 2011. – № 6. – С. 3–4.
10. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
11. Бредихин А.Л. Суверенитет как политико-правовой феномен: монографія / А.Л. Бредихин. – Л.: НИЦ ИНФРА-М, 2014. – 128 с.
12. Иноземцев В. Гуманитарные интервенции. Понятие, задачи, методы осуществления / Космополис. – 2005. – № 1. – С. 12–13.
13. Джураєва О.О. Теоретико-правовий аспект суверенітету сучасної держави / О.О. Джураєва // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. – 2015. – Випуск 2. – Том 1. – С. 25–28.
14. Морозова Л.А. Влияние глобализации на функции государства / Л.А. Морозова // Государство и право. – 2006. – № 6. – С. 101–107.
15. Удовика Л.Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір: [монографія] / Л.Г. Удовика. – Х.: Право, 2011. – 552 с.
16. Кузенко У.І. Місце та роль політичної функції в системі функцій сучасної держави / У. І. Кузенко // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». – 2014. – № 9-2. – Т. 1. – С. 23–26.
17. Федоренко Г. Загальнотеоретичні проблеми функціонування держави в умовах регіоналізації / Г. Федоренко // Право України. – 2004. – № 11. – С. 129–131.
18. Явич Л.С. О философии права на XXI век / Л.С. Явич // Правоведение. – 2000. – № 4. – С. 4–33.

